

ROLAND PREJS OFM^{Cap}

Z DZIEJÓW NAUCZANIA FILOZOFII W POLSKIEJ PROWINCJI KAPUCYNÓW W XIX WIEKU

W 1864 r. klasztory Polskiej Prowincji Kapucynów, podobnie jak klasztory innych zakonów w Królestwie Polskim, zostały skasowane przez carat. Od kasaty zachowane zostały klasztory w Łomży, Nowym Mieście nad Pilicą i Zakroczymiu, jako tzw. klasztory etatowe¹. Ale i klasztor w Zakroczymiu uległ likwidacji w 1892 r. Generalne władze zakonu w Rzymie, chcąc zaradzić powstałej sytuacji, mianowały dla trzech ocalałych klasztorów specjalnego komisarza, którym był początkowo bp Beniamin Szymański (1865-1868), następnie o. Prokop Leszczyński (1868-1895). Po jego zaś

Dr hab. ROLAND PREJS OFM^{Cap}, prof. KUL – Katedra Dziejów Teologii w Instytucie Historii Kościoła na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: roland@kul.lublin.pl

¹Na temat kasaty klasztorów w Królestwie Polskim istnieje obfita literatura. Zob. m.in.: W. Wójcik, *Tak zwana reforma klasztorów w 1864 roku na terenie diecezji sandomierskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 23 (1971), s. 343-360; A. Petrani, *Kasata domów zakonnych w Warszawie w 1864 roku w świetle źródeł rosyjskich*, „Prawo Kanoniczne” 15 (1972), nr 1-2, s. 267-275; S. Gajewski, *Kasata klasztorów w diecezji lubelskiej w roku 1864*, „Roczniki Humanistyczne” 21 (1973), z. 2, s. 351-390; J. Kałowski, *Uprawnienia nad zakonami udzielone biskupom przez Stolicę Apostolską po 1864 r.*, „Prawo Kanoniczne” 20 (1977), nr 1-2, s. 137-149; M. M. Grzybowski, *Postawa Wincentego Chościak-Popiela, biskupa płockiego, wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 11 (1983), s. 257-272; E. Orzechowska, *Własność poklasztorna w diecezji sandomierskiej po ukazie z 8 XI 1864 r.*, „Roczniki Humanistyczne” 31 (1983), z. 2, s. 187-212; P. P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984; A. J. Sztejnke, *Kościół Świętego Antoniego i klasztor Franciszkanów-Reformatów w Warszawie 1623-1987*, Kraków 1990; P. P. Gach, *Zakony franciszkańskie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 3: *Franciszkanie w Polsce XIX wieku*, Niepokalanów 1996, s. 11-56; E. Orzechowska, *Z działalności patriotycznej bernardynów w Radomiu w dobie powstania styczniowego (1861-1864)*, tamże, s. 149-161; M. Budzarek, *Realizacja ukazu cesarskiego z 8 XI 1864 wobec klasztoru kapucynów w Lublinie*, tamże, s. 163-176.

śmierci (25 lutego 1895 r.) funkcję tę objął bł. Honorat Koźmiński. Komisarz spełniał swą funkcję tajnie – na jawną działalność władze carskie nigdy by nie zezwoliły. Jednym z jego zadań było informowanie co jakiś czas generała zakonu o sytuacji w prowincji, oczywiście drogą tajną, bo korespondencja z władzami kościelnymi w Rzymie także była zakazana².

W 1897 r. zaistniała niesamowita – jak na warunki carskiego terroru – sytuacja, mianowicie władze carskie udzieliły zezwolenia na przyjęcie do zakonu pierwszego od czasów kasaty kandydata. Był nim Izydor Wysłouch, który w zakonie otrzymał imię Antoni. Jego późniejsze dzieje, w tym głośna publicystyka, udział w wiecach socjalistycznych i ostatecznie apostazja z zakonu – w tym miejscu nas nie interesują; zostały już zresztą opracowane w kompetentnie napisanych publikacjach³. Kwestią, na której chcemy w tym miejscu skoncentrować uwagę, jest przygotowanie wspomnianego kandydata do przyjęcia święceń kapłańskich, czyli jego formacja filozoficzna i teologiczna. Dodajmy, że Izydor Wysłouch wstępował do zakonu, mając już za sobą studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim, podczas których musiał w jakimś stopniu zetknąć się z filozofią, przynajmniej w ogólnym zakresie⁴.

Kapucyni klasztoru nowomiejskiego stanęli przed trudnym zadaniem zorganizowania kształcenia dla nowo przybyłego adepta. Po przeszło 30 latach od kasaty we wspólnocie klasztornej niewielu było zakonników, którzy mieli jakieś pojęcie o nauczaniu: starsi wykładowcy w międzyczasie bowiem zakończyli życie, a ci, którzy pozostali, po tylu latach mogli słusznie tłumaczyć się wyjściem z wprawy. Odcięci od reszty zakonu, ani nie orientowali się, jak aktualnie wyglądała w zakonie formacja kandydatów do kapłaństwa, ani nie dysponowali niezbędnymi pomocami, choćby podręcznikami. Wysłanie młodego zakonnika do któregoś z seminariów diecezjalnych było rozwiązaniem nie godzącym się z dotychczasową tradycją kapucyńską, w myśl której należało go kształcić we własnym zakresie, a wykładowcami mieli być starsi zakonnicy, tzw. lektorzy⁵.

² R. Prejs, *Zakonnicy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 roku. Dzieje – postawy*, Warszawa 2003, s. 146-149.

³ S. Gajewski, *Izydor Kajetan Wysłouch (Antoni Szech) 1869-1937*, Lublin 1995.

⁴ Tamże, s. 25-26.

⁵ O sytuacji wewnętrznej w klasztorze zob. R. Prejs, *Środowisko zakonne bł. Honorata Koźmińskiego. Klasztory kapucynów w Zakroczymiu i Nowym Mieście nad Pilicą w latach 1864-1916*, „Nasza Przeszłość” 74 (1990), s. 5-33. O nauczaniu u kapucynów, szczególnie w Prowincji Polskiej

Mimo wszystko Wysłoucha postanowiono kształcić w klasztorze⁶. Nie wiemy, kto ostatecznie podjął się funkcji wykładowcy, być może bł. Honorat czynił to osobiście. Jeśli tak, to należy przypuszczać, że zajęty posługą w konfesjonale i kierowaniem wielkim dziełem ukrytych zgromadzeń zakonnych, na dydaktykę nie mógł poświęcić zbyt wiele czasu. Liczył chyba zresztą na to, że początkujący zakonnik dzięki wcześniejszym studiom uniwersyteckim zdoła osiąść wiedzę filozoficzno-teologiczną przede wszystkim drogą samokształcenia, zwłaszcza odpowiedniej lektury. Lista książek mających służyć jako podręczniki, jest nam znana. Bł. Honorat tak pisał o tym do generała zakonu:

Do studiów, mocą postanowień kapituły generalnej 65-ej wybraliśmy następujących autorów: Propedeutyka filozofii i teologii Dr Franciszka Eggera, Istota teologii dogmatycznej o. Hurtera SJ i skrót teologii dogmatycznej w 3 tomach tegoż autora. Teologia moralna według nauki św. Alfonsa o. Józefa Aertnysa, Zgromadzenie Redemptorystów, Teologia pastoralna tegoż autora. Do Pisma świętego *Manuel biblique* Vigouroux-Bacuez, 4 tomy *Summa institutionum canonicarum* Ferraris. *Historia Kościoła* Wapplera. *Patrologia* dr. Retke, profesora Akademii w Petersburgu. Wreszcie Wymowa wydana z polecenia abpa gnieźnieńskiego⁷.

Były to, jak na owe czasy, dość nowe podręczniki. Wydaje się wszakże, że ich dobór nie zadowolił do końca czcigodnego kapucyna. W innym, późniejszym liście, bł. Honorat pisał bowiem do generała:

Dawne nasze studia odbywały się według starego programu, tj. jeden rok gramatyki, drugi retoryki, dwa lata filozofii, tj. logiki, metafizyki i fizyki według

zob. F. J. Duchniewski, *Polska prowincja kapucynów w XIX wieku (1795-1864)*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 4, cz. 1, Lublin 1987, s. 94-103.

⁶ Gajewski, *Izydor Kajetan Wysłouch*, s. 54-56.

⁷ H. Koźmiński, *Listy*, t. 2: *Listy do przełożonych i współbraci Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów 1867-1916*, Warszawa 1997, s. 160-161 (list z 31 I 1898). Wydawcy listu rozpoznają przywołane dzieła jako następujące: F. Egger, *Propaedeutica philosophico-theologica*, ed. 4, Brixinae 1893; H. Hurter, *Medulla theologiae dogmaticae*, ed. 4, Oeniponte 1893; tenże, *Theologiae dogmaticae compendium in usum studiosorum theologiae*, t. 1-3, Oeniponte 1896; J. Aertnys, *Fasciculus theologiae moralis tractans*, ed. 6, Paderbornae 1893; tenże, *Theologia pastoralis complectens practicam institutionem confessarii*, Paderbornae 1896; F. G. Vigouroux, N. L. Bacuez, *Manuel biblique ou cours d'Écriture Sainte à l'usage des séminaires*, t. 1-4, Paris [1890]; L. Ferraris, *Bibliotheca canonica, iuridica, moralis theologica, nec non ascetica, polemica, rubricistica, historica*, t. 1-8, Romae 1885-1893; A. Wappler, *Historia Kościoła katolickiego*, przeł. W. Jakubowicz, wyd. 7, Warszawa 1893; A. Retke, *Patrologiae compendium scholis accomodatum*, Varsoviae 1889. Zob. Koźmiński, *Listy*, s. 175.

o. Osterriedera, dwa lata teologii moralnej z Caesaremontana, i rok dogmatyki według Schouppego⁸.

Można zatem odnieść wrażenie, jakoby dawniejsze nauczanie lepiej odpowiadało Błogosławionemu, może dlatego, że sam był tak kształcony i z tego powodu idealizował nieco otrzymaną formację intelektualną. Bardziej jednak mógł wpłynąć na to inny fakt. Jeżeli rzeczywiście Wysłouch zdobywał wykształcenie przede wszystkim drogą osobistej lektury, to trudno przypuszczać, by poprawnie zrozumiał treść podręczników pisanych w duchu filozofii neotomistycznej, której na uniwersytecie nie zgłębiał. Zdaniem S. Gajewskiego podczas studiów wyższych przed wstąpieniem do zakonu Wysłouch mógł się zetknąć z kantyzmem⁹. W środowisku klasztoru nowomiejskiego nie było chyba zakonnika biegłego w neotomizmie ani w ogóle w filozofii tomistycznej, skoro z cytowanego wyżej listu bł. Honorata Koźmińskiego wynika, że w studium filozofii kapucyni przed kasatą posługiwali się podręcznikiem Osterriedera. Bł. Honorat mógł zatem stwierdzić, że młody zakonnik ze studium filozofii nie radzi sobie najlepiej, ale nietrafnie zdiagnozował przyczynę tego stanu rzeczy: uznał po prostu, że dawniejszy program studiów był lepszy.

Kim był ów Osterrider, którego podręcznik filozofii służył dawniej polskim kapucynom? Według ustaleń F. J. Duchniewskiego był to franciszkanin konwentualny (imię Herman), żyjący w latach 1719-1783, autor podręcznika *Prolegomena universae philosophiae*¹⁰. Zdaniem H. Błażkiewicza podręcznik Osterriedera służył polskim kapucynom do studium filozofii od końca XVIII wieku. Aczkolwiek filozofia kapucynów Prowincji Polskiej w tym czasie była eklektyczna, wspomniany podręcznik był podręcznikiem – przynajmniej w niektórych tezach – szkotystycznym¹¹.

⁸ Koźmiński, *Listy*, s. 438 (list z 25 II 1910). Wydawcy nie rozpoznali dzieła Osterriedera, pozostałe natomiast rozpoznali jako: [J. A. Hirsinger] Josephus Antonius Caesaremontanus, *Theologia moralis omnes succincte complectens materias practicas* per Josepho Antonio, p. 1-2, Taurini 1836; F. X. Schouppe, *Elementa theologiae dogmaticae e probatis auctoribus collecta et divini verbi ministerio accomodata opera*, ed. 19, t. 1-2, Lyon [1890]. Zob. Koźmiński, *Listy*, s. 440.

⁹ Gajewski, *Izydor Kajetan Wysłouch*, s. 54.

¹⁰ Duchniewski, *Polska prowincja kapucynów w XIX wieku*, s. 98, przypis 65. Przy okazji zauważmy, że zabrakło tego nazwiska w *Powszechnej encyklopedii filozofii*.

¹¹ H. Błażkiewicz, *Szkoła franciszkańska*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2: *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*, Lublin 1975, s. 300.

Wydaje się jednak, że w praktyce kapucyni Prowincji Polskiej w nauczaniu filozofii posługiwali się nie podręcznikiem Osterriedera, ile raczej sporządzonymi na jego podstawie kompendiami. Tak przynajmniej należy wnioskować z rękopisów zachowanych w Bibliotece Warszawskiej Prowincji Kapucynów¹². Dodajmy przy okazji, że duży zbiór rękopisów pochodzenia kapucyńskiego znajduje się w Bibliotece Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie; pochodzą one z klasztorów kapucyńskich w Lubartowie i Lublinie, a do biblioteki seminaryjnej dostały się w wyniku kasaty klasztorów w 1864 r. – rządcy diecezji po kasacie polecieli zwieźć do seminarium duchownych biblioteki poklasztorne. Nie ma w nim jednak skryptów filozoficznych opartych na podręczniku Osterriedera¹³. Rękopisy w Zakroczymiu to streszczenia wspomnianego podręcznika, mniej lub bardziej obszerne, względnie sporządzone na jego podstawie nowe opracowania, przekazujące w jakiś sposób myśl wspomnianego autora, ale na ile wiernie i z jakim zrozumieniem – to już odrębne zagadnienie. F. J. Duchniewski stwierdził, że do połowy XIX wieku praktyka wykładania filozofii i teologii u kapucynów Prowincji Polskiej wyglądała w ten sposób, że wykładowca na podstawie dostępnych sobie podręczników sporządzał skrypt czy kompendium, którego zawartość dyktował następnie klerykom i ewentualnie przepłatał taki „wykład” wyjaśnianiem trudniejszych kwestii. Była to metoda dość archaiczna, ale wyjątkowo mocno zakorzeniona w szkołach zakonnych¹⁴. Zapewne więc taka była droga powstania przywołanych skryptów. Wprawdzie długoletni prowincjał Prowincji Polskiej, o. Beniamin Szymański, zarządził 30 września 1855 r., aby lektorzy zaprzestali sporządzania kompendiów i dyktowania materiału, a podręcznik Osterriedera nakazał zastąpić nowszym, pióra Bousieriego¹⁵, ale cytowany wyżej list bł. Honorata

¹² Biblioteka Warszawskiej Prowincji Kapucynów w Zakroczymiu, sygn. R 211: *Prolegomena universae philosophiae*; sygn. R. 274: *Compendium Logicae*; sygn. R 336: *Metaphysica R. P. Hermani Osterieder compeditim collecta*; sygn. R. 795: *Prolegomena universae philosophiae*. Według dotychczasowego rozpoznania rękopisów: R 211 jest przepisany ręką o. Bonawentury Rewrowskiego, może więc pochodzić z połowy XIX wieku; R 274 jest anonimowy, podobnie jak R 336; R 795 został natomiast przepisany ręką o. Cyriaka Słotwińskiego w 1834 r. Dane biograficzne wspomnianych zakonników zob. J. L. G a d a c z, *Słownik polskich kapucynów*, t. 1-2, Wrocław 1985-1986, passim.

¹³ H. D. W o j t y s k a, *Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 28 (1974), s. 221-282; 29 (1974), s. 157-219; 30 (1975), s. 133-194.

¹⁴ D u c h n i e w s k i, *Polska prowincja kapucynów w XIX wieku*, s. 97-98.

¹⁵ Tamże, s. 101.

Koźmińskiego każe wnioskować, że chyba nie za bardzo przejęto się zarządzeniem prowincjała, a może nawet nie umiano postępować inaczej.

Czy Izydor (Antoni) Wysłouch także uczył się z podręcznika Osterriedera? Z korespondencji bł. Honorata Koźmińskiego z generałem zakonu wynika, że nie; może co najwyżej zdarzyło mu się sięgnąć po odnośny skrypt z ciekawości, jeśli trafił nań w bibliotece klasztornej. Wypada natomiast zgodzić się nam z twierdzeniem H. Błażkiewicza, że kapucyni Prowincji Polskiej, mimo że w filozofii trzymali się eklektyzmu, w jakimś jednak, choć bardzo niewielkim, stopniu ocierali się o szkotyzm, zapewne nie do końca zdając sobie sprawę z istoty tej doktryny filozoficznej.

BIBLIOGRAFIA

- Błażkiewicz H.: Szkoła franciszkańska, [w:] Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t. 2: Od Odrodzenia do Oświecenia, cz. 2: Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych, Lublin 1975, s. 287-366.
- Duchniowski F. J.: Polska prowincja kapucynów w XIX wieku (1795-1864), [w:] Zakony franciszkańskie w Polsce, t. 4, cz. 1, Lublin 1987, s. 5-209.
- Gadacz J. L.: Słownik polskich kapucynów, t. 1-2, Wrocław 1985-1986.
- Gajewski S.: Izydor Kajetan Wysłouch (Antoni Szech) 1869-1937, Lublin 1995.
- Koźmiński H.: Listy, t. 2: Listy do przełożonych i współbraci Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów 1867-1916, Warszawa 1997.
- Prejs R.: Środowisko zakonne bł. Honorata Koźmińskiego. Klasztory kapucynów w Zakroczymiu i Nowym Mieście nad Pilicą w latach 1864-1916, „Nasza Przeszłość” 74 (1990), s. 5-33.
- Zakonnicy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 roku. Dzieje – postawy, Warszawa 2003.
- Wojtyśka H. D.: Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 28 (1974), s. 221-282; 29 (1974), s. 157-219; 30 (1975), s. 133-194.

ON THE HISTORY OF TEACHING PHILOSOPHY IN THE POLISH CAPUCHIN PROVINCE IN THE 19TH CENTURY

Summary

The tsarist authorities dissolved the majority of monasteries in the Kingdom of Poland in 1864. This was one element of repression after the fall of the 1863 uprising. Those monasteries that remained could not enrol noviciates. The repression fell also on capuchins. In 1897 they were allowed, as an exception, to have one noviciate, namely Izydor Wysłouch who received his religious name Antoni. Accordingly, there was a need to educate the candidate in philosophy and theology, so that he could receive the priesthood. On the basis of correspondence between Bl. Honorat Koźmiński and the general we may say what textbooks were used in the Polish Capuchin Province. Before 1864 they studied philosophy from the book *Prolegomena universae philosophiae* written by the Franciscan Herman Osterrieder (1719-1783), to be precise course books

and compendia based on this book. This textbook was principally eclectic in character, it contained some Scotist trends, therefore one may presume that before 1864 Scotism was to a certain degree present in the teaching of philosophy among Polish capuchins.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: kapucyni, szkotyizm, Herman Osterrieder.

Key words: capuchins, Scotism, Herman Osterrieder.

Information about Author: Prof. Dr ROLAND PREJS OFM Cap – Chair of the History of Theology, Institute of Church History, Faculty of Theology, The John Paul II Catholic University of Lublin; address for correspondence: Al. Raławickie 14, PL 20-950 Lublin; e-mail: roland@kul.lublin.pl